

Türk ve Türkmen Edebiyat Dilinin Kurucularından Şair Mahtumkulu Firaki

Category: Edebiyaty öwreniş, Kitapcy, Sözler, Türkmen dili

написано kitapcy | 22 января, 2025

Türk ve Türkmen Edebiyat Dilinin Kurucularından Şair Mahtumkulu Firaki

Türk ve Türkmen Edebiyat Dilinin Kurucularından Şair Mahtumkulu Firaki

Türkmenistan'da doğumunun 250. Yılı daha önce kutlanmış olan Mahtumkulu Firaki'nin 290. doğum yılı vesilesiyle dünyada 2104 yılı, ' Mahtumkulu Firaki Yılı' ilan edildi. Türk Dünyasında ilgili kurum, kuruluş ve sivil toplum örgütleri tarafından çeşitli etkinlik ve bilimsel çalışmalarla değerlendirilecek olan Mahtumkulu Yılı, TÜRKSOY ve UNESCO tarafından da desteklenmektedir.

■ Giriş

Orta Asya Türkmen halkı tarafından üretilen yazılmış eserler, Oğuzlardan Selçuklu Devleti'nin son dönemlerine kadar Türkmenistan'da, Merv'de bir araya getirilmiş ve Türk medeniyet merkezi olarak vücut bulmuştur. Ancak, 1221 yılındaki Moğol istilasısı, Merv'in kültürel varlığını ve canlılığını ortadan kaldırma noktasına getirmiştir. Moğolların Merv'i yağmalayıp talan ederek binlerce bilim insanını öldürmeleri ve sanatçıları tutsak etmeleri, Merv Şehrini Türk medeniyet tarihinden adeta silmiştir.

Bu coğrafyada Türklerin, kökü yüzyıllara dayalı kültür tarihini yeniden keşfetmesi için kendi medeniyetinin bilgi birikimlerinden yararlanılması yaşamsal önemdeydi. Türkmen halkının, kültürün ve sanatının bütün alanlarında büyük

atılımlar yapacak önder şahsiyetlere, milliyetçi âlim ve sanatçılara ihtiyaç vardı... Yeniden diriliş için; Karahanlı Devleti'nin zengin mirası ile Hive, Buhara ve İslam kültürü, Avrasya Türk kültür kökleri ile yeniden harmanlanmalıydı...

Bilinir ki; edebiyatı, sanatı ve bilimi gelişmeyen toplumlar, dilini ve inancını yozlaşarak yitirirler. Büyük bir mucize olmaz ise başka kültürlere intisap ederek yeryüzünden tasfiye edilirler. Düşünme ve bilimden kopuşlar, bana göre Maide Suresi, 54. Ayet'te tebliğ edildiği gibi " ... Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Onlar mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar..." [1] anlaşılmalıdır. Çünkü yozlaşmanın içerisinde dini bilimden koparıp, dünyevileştirerek ona tapınmak çok büyük felaketlere yol açabilir. Kur'an da onlarca kavmin nasıl telef oldukları döne döne anlatılmaktadır. Bilim dinin içerisinde yer alan şubelerdir ve Allah, kullarına ilim ve düşünceyi emreder. Kim ilimden koparsa, bilimden uzaklaşır. Bilim dairesinden kopanlar ise Allah'ın emir ve yasaklarını uygulama becerisini ve basiretini kaybederler...

Bilimin anahtarı dildir. Dili olmayanın sağır ve hatta baktığı halde görüp okuyamadığı için körlükle tanımlanması doğaldır.

Dilini kaybeden her kavim ülküsünü, umudunu ve özgürlüğünü kaybeder, tutsaklığa ve sömürülmeye alışıp, mankurtlaşır. Türkler yeryüzünde en zor asimile olan kavimlerdenidir. Fakat sürekli planlanmış yozlaştırmalara maruz kalmışlardır. Türklerin bazı boyları bazı coğrafyalarda dillerini kaybetseler de genetik kodlarına işlenmiş olan ilahi adalet ülküsü ile köklerinden her çağda yeniden yeşerip dal ve budak salmışlardır. Çünkü Türklük bilinci Allah'ın ilahi adalet ve sınavına uygun olarak 'y a ş a ve y a ş a t' inancı ile birleşmiş ilahi bir varlık algılama felsefedir. Türkler, yaratılmışı Yaratıcı Allah'ın bir kutsal değeri olarak masum ve zararsız olduğu sürece, kendi özünden bile daha fazla sever

ve korurlar.

Yüzyıllarca planlı büyük çabalara rağmen, Türk dili ve kültürü tarihin hiçbir döneminde tamamen yok edilememiş ve her büyük felaketten sonra milletini yükseltip yüceltecek âlimler, hükümdarlar ve halk liderleri, yüce bilinci köklerinden yeniden yeşertmişlerdir.

■ "Türkmenler Bağlasa Bir Yere Beli"

Köklerini yeniden yeşerten büyük fikir insanı ve edebiyatçı Mahtumkulu, Türklerin şiirdeki ulu çınarlarından biridir. O Türkmenistan'ın ve Türkmenlerin varlığını ve birliğini borçlu olduğu ata babalardandır.

Türkmen edebiyatının sözlü zenginliğinin yazılı metinler olarak kayıt altına alınmasını ve özellikle Türk efsanelerinin Türkçe edebiyat ve sanata yeniden kazandırılmasını, gençlik yıllarının ülküsü kabul etmiştir. Türk kültür kaynaklarının yeniden eğitim ve kültür hayatına kazandırılması için 17. ve 18. yüzyıllarda bilinen ne kadar edebi değer var ise el yazmaları geleneği içerisinde, Türkmenistan, Özbekistan ve Aral Gölü çevresi tarım sahasında [=Harezmi] klasik Türkmen edebiyatı olarak yaygınlaştırılma çabası ile şiirler yazmıştır. Bölgeler ve medreseler gezerek Türkçe bilen ve yazan bilginlerle işbirliği yapmıştır.

Bilindiği gibi, büyük Moğol işgalinden sonra Orta Asya Türk devletleri küçük hanlıklara ve beyliklere ayrılmıştır. Moğolların hâkimiyetinden kurtulma süreçleri ise yıllarca sürmüştür. Yüzyıllar içerisinde ve özellikle İslamiyet'in kabulünden sonra, Pers kültürüne intisap etmiş olan Özbek Devleti; Buhara'da Buhara Türkleri, Hive'de, Yamud ve Hive Türkmenleri ve Fergana bölgesinde ise Hokand Hanlığı olarak 17. yüzyılın başlarında üçe bölünmüştür.

Yüzyılların dağınıklığını ve yozluğunu gidermek için öze dönüş ve küllerinden yeniden doğuş mücadelesinde dönemin iktidarının ve medrese âlimlerinin himayesi çok önemlidir.

Nurmuhammet Andelip'in, Türk destan geleneğinin sözlü formatını Türk şiirine el yazması olarak kazandırması, Alishir Nevai'nin, 'Yusuf ile Züleyha' gibi destansı İslam şaheserlerini Türklerin özümsemesine yönelik olarak yeniden yorumlaması, 13. Yüzyıldan beri derlenen Oğuz efsanelerine ait 'Oğuznameler' gibi düz yazı ya da şiirsel eserler, 17. Yüzyılda Türkmenistan'da yeniden öğrenilmiştir.

Mahdumkulu; Raşida'd-dîn'in ' Cāmi'at-tavârîh' adlı eserinde Farsça olarak yer alan 'Oğuz Han Efsanesi' veya 'Raşida'd-dîn Oğuznamesi' olarak da bilinen, 'Ahvâl-i Oguz va a'kâb va zikr-i salâtîn va mulûk-i atrâk veya Târîh va hikâyât-i akvām-i Oguz' gibi bilinen eserler ile Seyid İmadeddin Nesimi'nin, Azerice ve Farsça mistik şiir ve yazıları, Şirazlı Sadi, Alishir Nevai ve Fuzuli gibi Türkçe'nin en büyük şairlerinin Çağatay Türkçesi ile yazılmış olan temel eserleri özümseyerek, Türk kültürel mirasının başyapıtlarını kendi yüreğinin ışığı ve sözünün ahengi kılmıştır.

Mahdumkulu; kendine özgü yorumu ile Türkmenistan edebiyatında yeni bir dönem başlatmış ve Oğuz Türkmen dilini, Fars yozlaştırmasına karşı korumak için önderlik etmiştir. Ortaçağ ve dönemin diğer büyük edebi ekollerini tamamen reddetmeden ve diğer yazılı Türk edebiyatlarına tamamen bağımlı kalmadan, Türkmen ağız ve şivesine gereken önemi ve önceliği vermek iradesiyle Mahdumkulu, gelişimi durmak üzere olan Türkmen edebiyatını bütün yönleriyle temsil edebilme dâhiliğini göstermiştir.

O büyük edebi mücadelesi ile Pers kültürü ve yazılı kaynaklarının edebi üslup ve geleneğine bağımlı kalmaktan Türkmen edebiyatını kurtaranların piri olmuştur. Türkmen klasik edebiyatının yapılanmasında, doğu Türk edebiyatının yayılıp gelişmesinde ve Türkmen yazı dilinin temelinin yükseltilmesinde sanatı ve mücadelesi ile halkının kahramanları arasında hak ettiği yeri geç de olsa almıştır. Türkmenlerin özgürlüğünü, bağımsızlığını arzu etmiş, halkın acısına, sevincine ve kaderine ortak olmuştur. İmkânı olduğu

halde halktan kopuk yaşamamış, dönemini şaşalı saray hayatını ve klasik gelenekçi ve yozlaşmış yobaz medrese softalarının günü gün ederek eğlenmekten uzak durmuştur.

İpekyolu Medeniyeti üzerinde gelişmiş olan Orta Asya Türk kültürünün hâkimiyeti; bilimin, sanatın, ticaretin ve güvenliğin merkezi olarak yüzyıllarca varlığını sürdürmüştür. Büyük şehirlerde dönemin çağdaş üniversiteleri olan medreselerde bilimin ve sanatın bütün alanlarında binlerce bilim insanı yetiştirilmiştir. İnsanlık, Moğol işgaline kadar Orta Asya Türk devletlerini model almış, güçlü ve adaletli devlet yönetimi pek çok millete örnek olmuştur.

Hoca Ahmed Yesevi'nin yetiştirdiği binlerce irşad-yücelik Alperenlerinin Türk medeniyet mefkûresini İran coğrafyasına yayması ve Bizans içlerine kadar ulaşması, 9-16. Yüzyılı Türk yüzyılı yapmıştır.

Büyük Moğol talanı ve katliamları on ikinci yüzyıldan sonra Avrasya Türk hâkimiyetini parçalara ayırmıştır. Bu parçalanmadan sonra İran hâkimiyeti, Türk kültür ve sanatını etkisi altına almaya başlamıştır. Orta Asya ve İpekyolu Türk kültürünün kendini arayışı, 17.Yüzyıla kadar çeşitli ekollerle ve lehçe dönüşümleriyle ayrılarak durağanlaşmıştır. Selçuklu ve Osmanlı'da Türk edebiyatı Arap ve Fars edebiyatının ve sanatının güdümüne girerek Türk edebiyatı Anadolu'da Türkmenler arasında büyük oranda sözlü olarak yaşatılmıştır.

Türkmen edebiyatının yeniden gelişimi ise Dövmemmed Azadi'nin [= Garii Molla]; eserleriyle başlatılabilir. Onun; ' Vagz-ı Azad, Behiştname, Beş Namaz ve Hekayat' adlı Çağatayca mesnevilerinin yanında, gazelleri ve rubaileri Türkçe ve Türk kültürü için temel edebî eserlerdir. Bu eserlerde, Orta Asya'da birbirinden kopuk kopuk yaşayan Türkmen boylarının birleşip tek bir devlet kurmaları fikri, ustalıkla işlemiştir.

■ :Mahtumkulu Gariplerin Göz Yaşı..."

İlköğrenimini Kızılayak'ta, yükseköğrenimini ise Buhara bölgesindeki Kükeltaş Medresesi'nde tamamlamıştır. Türkmenlerin soyları, medeniyetleri, siyasi ve sosyal durumları geniş biçimde değerlendirilmiş ve Mahtumkulu, Babası Dövletmemmet Azadi'nin ' Türklük Bilinci ' nin etkisinde yetişmiştir. Henüz çocuk yaşta geçmişin büyük edebi şahsiyetlerinden Ömer Hayyam, Şirazlı Sadi, Hoca Şemseddin Muhammed Hafiz gibi şairlerin eserlerini okumuştur.

Medrese arkadaşlarından Sibiryalı Türkmen Nuri Kazım ve İbni Bahir ile Afganistan, Hindistan, Azerbaycan ve Özbekistan'da araştırma ve bilgilenme faaliyetlerinde bulundu. Özbekistan'da Mergelen, Andican ve Semerkant'ta ilmini geliştirme imkânı buldu. Daha sonra Hive ve Şegazi medreselerinde Türkmenler ile ilgili ilmi 'bölüm-kürsü' kurma çalışmasına katılmıştır.

Zaman zaman İran'a seyahatlerde bulunarak kendi döneminin hocalarından dersler aldığı tahmin edilmektedir. Mahtumkulu birkaç mesleği bir arada yapmıştır. Çiftçilik, tarımcılık ve gümüşçülük gibi işlerle birlikte dericilik ticareti ile uğraşmıştır. Bir seyahatinde Mahdumkulu'nun İran'da Türklük faaliyetleri iddiası ile tutuklandığı bile söylenmiştir.

Mahtumkulu, babasından öğrendiği Türk birliği fikirlerini geliştirip, Türkmen Türkçesinin en güzel başyapıtları olan eserlerinde işlemiştir. Türkmen yazı dilinin temelini atan Mahtumkulu Firaki [Firak=güvenlikcilik ve özgürlükcülük mensubu], aynı zamanda babası gibi filozof toplum önderlerindendir. Mahdumkulu için İlim adamı V.V.Bartold;

"...ilk olarak Türkmenlerin ruhu ile yaşamaktadır. (...) Şâir Mahtumkulu, Türkmenler için ayrıca da Stavropol Türkmenleri için millî şâir oldu. Türk halkları arasında Mahtumkulu gibi millî şâiri olan halk, sadece Türkmenlerdir." [2] tespiti yapmıştır. Türklük bilinci ve Türk medeniyeti düşüncesi,

Mahtumkulu'nun başta 'Türkmenin' şiiri olmak üzere, birçok şiirinde vurgulanmaktadır. Klasik Türk edebiyatı dili yerine Türkmence şivesi ile sıradan halkın anlayacağı üslupta, Türk halk ozanı geleneğini esas alan dil ve üslupla şiirler yazmayı

tercih etmiş ve halkın ilgisini Türkmen lehçesine çekmeyi başarmıştır. Seçtiği konuların büyük çoğunluğu halkın o dönem içine düştüğü kargaşa ve yoksulluktur. Özellikle 'Farscı-Persci' din adamlarıyla işbirliği yaparak zenginleşip, yoksul Türkmenleri köleleştiren güruhlara karşı ağır eleştirilerde bulunmuştur. Çok ilginçtir ki ta o zaman ' Türk Birliği' ni savunmuş, bu yazının bölüm başlığından da anlaşılacağı gibi 'tek devlet' ülküsünün Türkmenler için ebedi özgürlük ve egemenlik olduğunu vurgulamıştır.

Mahdumkulu'nun Türk halk edebiyatı ile dönemin medrese edebiyatı akımlarını bir arada kullanarak ilmini halka yansıttığı, halktan gelen yansımaları da ilim ve sanat çevrelerine aktardığı anlaşılmaktadır. Bu özellik, o dönem için gerçekten de avam ile halas harasında köprü işlevi gösterme erdemliliği açısından edebiyatta büyük bir düşünce gelişimidir. Zenginlerin yoksulları sömürmesine yönelik dünyevileşme siyasetini ve devlet işlerinde dönen rüşvet ve iltimasları sürekli şiirlerinde konu etmiş olması, onu halkın ve hakkın sesi milli şair seviyesine yükseltmiştir.

Mahtumkulu'nun halk tarafından milli şair olarak kabulü bağımsızlık ve dürüstlüğe verdiği önemden kaynaklanmıştır. Türk halk kahramanlarının yiğitliğini, mertliğini, mazlumdansa zalime karşı duruş ve direnişleri öz benliğinden şiirlerine yansıtması ve aynı zamanda Türk tasavvuf geleneğinden de ayrılmadan hikmetli atasözleri ve deyimler düzeyinde halkın ezberleyeceği şiirler yazması, milli şair unvanının halka hizmetten kaynakladığını göstermektedir.

Türkmen kadınlarından ' Mengli ' adlı birisine âşık olduğu, onun nazarından bakarak Bütün Türk kadınlarının yüksek ruh ve ahlaka sahipliği şiirlerinde öne çıkmaktadır.

18. ve 19. Yüzyıl Türkmen ve Türk edebiyatına damgasını vurmuş ve Türkmen edebiyat dilinin kurucusu olan Mahdumkulu, Türkmençe olarak varlığını sonsuza kadar sürdürecektir. Makhtumkulu'nun genellikle

dörtlükler biçiminde ve çoğunluğu türkü ve hece uyumuna dayalı koşuk formatında 800'e yakın şiiri olduğu düşünülmektedir. Bu şiirlerin bir kısmının sonradan ona ait kılındığı da sanılmaktadır. Bunların dışında Sufi edebiyatına ait kişisel gazellerinin olduğu bilinmektedir. Onun şiir dili yaşayan Türkmence ve Azerbaycan şivesinin etkisinde gelişmiştir.

Orta Asya'da sözlü edebiyattan ziyade medreselerde ve saraylarda yazılı olarak dolaşan ve Türk toplulukları arasında geniş bir beğeni kazanan Mahtumkulu'nun şiirleri; Taciklerin, Karakalpakların ve Azeri Türkmenlerin edebiyatlarını etkilemiştir.

Kendi döneminin şairleri olan Abdülnazar Şahbende, Kurbanali Marufi'nin aksine Mahdumkulu, Fars klasik edebiyatının 'gül-bülbül' etkisinde kalmamış ve destansı Türk halk edebiyatının kurucu şair ve düşünürleri arasında kabul edilmiştir.

Çocukluk yıllarından başlamak üzere, Türk kültür köklerinden beslenerek Kaşgarlı Mahmut'un Türk kültür mirasının edebiyattaki varislerinden birisi olmuştur. Eserlerini Türk edebiyatına kazandırırken 'Divan-i Lügat-it Türk' ün ve Türklerin bütün coğrafyasında ortak kahraman olan Altaylar, Anadolu, Azerbaycan ve hatta Balkan efsanelerinde yer alan Köroğlu Destanı'nı [Göroğlu=Canlıbil, Çanlıbil, Cenbil, Çamlıbel] Türkmenlerin ulusal kurtuluşunun temeli olarak kabul etmiştir.

Orta Asya'da bütün öğrencilerde olduğu gibi Mahtumkulu, Farsça ve Tacik dili ve edebiyatına da en az Türkçe kadar vakıf olmasına rağmen öncelikle Türk ve Fars edebiyatına hâkim olan Türklerin eserlerini incelemeyi ve tanıtmayı tercih etmiştir. Şirazlı Sadi, Celaleddin Rumi gibi Türk-İslam tasavvufunun önde gelen ve yaygınlıkla tanınmış Farsça konuşan Türk Dünyası şairlerinin eserlerinden yararlanarak Türkmen edebiyatına yenilikler katmıştır. Türkmenleri Yunus Emre'si, Karacaoğlan'ı, Köroğlu'su, Hacıbektaş-ı Veli'si ve Mevlana'sı olarak da nitelendirilebilir, Mahdumkulu... O her şeyden önce

Türkçe yazan fakat Oğuzu, Kıpçak'ı, Çağatayca'yı ve Farsça'yı da iyi bilen halk ozanı ve dervişidir.

■ Sonuç

Hayatının her dönemi ile ilgili şiirleri vardır. O, kendi hayatını, vatanını, Türkmen insanı ile özdeşleştirmiştir. Bütün büyük Türk ruhlarında olduğu gibi o, 'insanların karşılaştığı zorlukların aşılmasında her zaman sıkıntıların olabileceğini fakat ikna ve iyimserlikle her türlü zorluğun giderilmesinde mutlaka uzlaşma yolunun bulunacağını' düşüncesinin merkezine denge olarak yerleştirmiştir.

Bağımsızlığını ve egemenliğini Ruslardan tekrar kazanma sürecinde Türkmenistan'daki Türklük bilinci çürümüş gibi gözükse de, 1991'de yeniden filizlenmiştir.

Özgürlüğünü kazandıktan sonra Türkmenistan'ın basiretli lideri Saparmurat TÜRKMENBAŞI Türk kültür kaynaklarını yeniden ön plana çıkarmak için üstün gayret göstermiştir.

Türkmenistan'da Mahtumkulu devletin eğitim, bilim ve kültür politikasında özel bir yere sahiptir. Mahtumkulu'nun el yazmaları Türkmenlerin ve Türk dünyasının milli mirası olarak kabul edilmiştir. Türkmenbaşı, "... Mahtumkulu Firaki insanlığın bilge bir düşünürü ve şairidir. Onun için Firaki bir gönüle, bir ömre ve bir asra sığmaz. O bütün zamanların, asırların şairidir" [3] tespitinde bulunmuştur.

Günümüzde ise Kurbankulu Berdimuhammedov liderliğinde Türkmenistan, Avrasya'nın yüreği gibi çarpmakta ve sevgiyle Türk Dünyasına Türkmen medeniyetini kendi öz milletine, insanlığın barışına ve sevgisine sunmaktadır.

Sözü Türk dünyasının büyük romancısı rahmetli Cengiz AYTMATOV'un Mahtumkulu ile ilgili tespiti ile bağlayalım: "

18. Yüzyıl Türkistan'da Mahtumkulu şiirlerinin yüzyılıdır. O uluslararası şiir dünyasında hak ettiği yeri almış, şiirle konuşan düşünürdür." [4]

Türkmenistan Türk edebiyat tarihinin çağdaş dünya edebiyatına everilmesinde, kendi milli karakterini geliştirmesinde, sanatsal algı ve etkileşimin halk tabanına yayılmasında Mahdumkulu öncü ve kurucudur.

Türkmen edebiyatı, Türklerin ortak dil ailesinin birliğini ve gelişimini temsil etmektedir. Bu nedenle, Türkçenin bilim ve kültür dilidir. Türk-İslam medeniyetinin kurucuları arasında Mahdumkulu gibi yüzlerce büyük şair ve toplum-millet önderi olduğunu, Türklerin beş kıtaya yayılmış olan kültür mirasın yeni kuşaklarca bilinmesinin yozlaşma ve dağılmayı önlediğini, milli edebiyat ve dil birliğinin, egemenliğin can damarı olarak ulusal birlik ve bütünlüğü sağladıklarını asla unutmamalıyız.

[1]

www.kuranmeali.org/5/maide_suresi/54.ayet/kurani_kerim_mealleri.aspx

[2]

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/11731,mahtumkulufirakipdf.pdf?0>

[3] Türkmenbaş1, Saparmurat, “İnsanlık Aleminin Şairi”, Türk Lehçeleri ve Edebiyat Dergisi Mahtumkulu Özel sayısı, sayı: 18, s.9-12

[4] Türkmenbaş1, Saparmurat, “İnsanlık Aleminin Şairi”, Türk Lehçeleri ve Edebiyat Dergisi Mahtumkulu Özel sayısı, sayı: 18, s.84

Cengiz ASLAN.

© turkiye-turkmenistan.com

Edebiyatı öğreniş